

It should be noted that the Ukrainian and Hungarian folk tales in general agree views on the death, since they reflect universal views and differ only in the features of verbalization of the concept.

Key words: folk tales, the verbalization, the concept «death», ukrainian, hungarian.

УДК 81'37+81'42

Назарчук Р. З.,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: roksolyana@yahoo.com

Цибульська Н. С.,
магістр Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: natalia1989@gmail.com

ЕТНІЧНА СПЕЦИФІКА МЕТАФОРИЧНИХ ПЕРЕНЕСЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЄСЛІВ СОЦІАЛЬНИХ ДІЙ ТА ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ)

У статті проаналізовано моделі концептуальних метафор, за якими з'являються нові значення дієслів соціальних дій та відносин в українській та англійській мовах; з'ясовано етнічні особливості метафоричних перенесень.

Ключові слова: метафора, метафорична модель, донорська зона, реципієнтна зона, дієслова соціальних дій та відносин.

Проблемі метафори вже понад два тисячоліття, проте сучасне мовознавство досі не має єдиного трактування механізмів метафоризації. За останні тридцять років традиційні підходи зазнавали критики на ґрунті як теоретичному, так й експериментальному, і у межах різних наукових парадигм поставали різні тлумачення метафори. У когнітивній лінгвістиці це, насамперед, теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона [12; 13; 14], теорія концептуальної інтеграції, або теорія блендингу Ж. Фоконьє та М. Тернера [6; 7], теорія первинних і складних метафор Дж. Грейді [9], теорія категоризації С. Глаксберга [10], теорія метафоричної інтерпретації Д. Річі [15; 16] та ін.; особливий підхід напрацьовано теорією релевантності, зокрема Д. Вілсон та Д. Спербером [17; 20]; комбінуванням засадничих принципів когнітивної лінгвістики та теорії релевантності займаються Р. Гіббс та М. Тендал [8; 19]; забезпечити об'єктивність результатів і унеможливити інтроспективне тлумачення ставить за мету методика контент-аналізу та дослідження корпусів і її прихильники А. Дайгнан, А. Стефановіч та ін. [4; 5]; теорію навмисної метафори для виокремлення явища в художніх текстах пропонує Г. Стейн [18].

Мета цієї праці – виявити концептуальні метафоричні моделі, за якими з'являються нові значення дієслів соціальних дій і відносин (далі – СДВ) в українській та англійській мовах.

Дієсловами СДВ вважаємо дієслівні одиниці, у семантиці яких зафіксовано особливості поведінки людини в суспільстві, її спосіб життя як соціальної одиниці, ставлення до себе й інших членів колективу, рольові та статусні взаємини людей у різних соціальних групах, що виникають як результат спільної практичної й духовної діяльності.

Матеріалом дослідження послуговували українські та англійські дієслова СДВ, вилучені зі словників (СУМ-11, СУМ-20, SOED) і корпусів текстів (ЕКУМ, BNC, BYU-BNC). Фактологічна база дослідження налічує 330 одиниць.

Когнітивні механізми метафоризації полягають у взаємодії між структурами знань (фреймами, сценаріями, схемами) двох концептуальних сфер – сфери джерела (source domain), або донорської зони (donor domain), та сфери мішені (target domain), або реципієнтної зони (recipient domain) (у термінах різних дослідників). Донорська зона – більш конкретна, відома з безпосереднього досвіду, антропоцентрична – через односпрямовану метафоричну проекцію (metaphorical mapping) «постачає»

знаки для менш зрозумілої концептуальної реципієнтної зони, тож метафора стає містком від очевидного до менш очевидного.

Найчастіше поповнення дієслів СДВ відбувається за рахунок просторової метафоризації дієслів руху, переміщення, поміщення об'єкта, конкретної фізичної діяльності (див. про це на матеріалі російської мови [1, 2]). Перенесення конкретних дій, які людина здатна спостерігати («відчувати»), на абстрактні процеси, що їх спостерігати неможливо, забезпечує появу великої кількості концептуальних метафор, детальне дослідження яких дозволяє виокремити регулярні метафоричні моделі. (У поданих далі схематичних описах спочатку вказуємо реципієнту, а потім донорську зону).

1. Людина як соціальна істота – Тварина (дресирувати, запрягати, загнздувати, муштрувати, підковувати, сідлати, таєрувати та ін.; *brood, brand, cackle, harness, peck out, snarl, etc.*).

Особливості поведінки тварин, звуки, які тварини продукують, процеси, найчастіше властиві тому чи іншому виду, формують стереотипну інформацію, на базі якої ми можемо розуміти й утворювати метафоричні висловлення. Наприклад:

Д्रेसирувати – 1) навчати тварин виконувати яку-небудь дію, виробляти в них певні навички; 2) вивчати, вимуштрувати кого-небудь (про людей).

Довго їх [катів] дресировали Лисі прусські генерали (СУМ-20).

Pasture out – 1) herd (grazing animals) into pasturable land; 2) expel.

*...he had worked for years ... until, at fifty-five or so, he had been **pastured out** to the gentler, less hectically industrial surroundings of the trade-book branch...* (BNC).

Досліджені метафоричні перенесення дають підстави говорити про стереотипізацію ознак тварин (дій над тваринами) і закріплення їх за певними процесами у поведінці людини. Так, для носія української мови в донорську зону часто потрапляє образ коня, тоді як для носія англійської мови – птаха. Особливості механізмів метафоризації стають ключем до розуміння національно-специфічного й універсального у світобаченні (див. напр., [11]). О. Селіванова зазначає: «Неабиякий вплив на метафоричні перенесення мають стереотипи етносвідомості й архетипи колективного позасвідомого. Метафора ґрунтується як на раціональних операціях мислення, так і на ірраціональних механізмах, що зумовлює процедури об'єктивного уподібнення предметів чи структур знань або їхніх фрагментів поряд із немотивованим допущенням такої аналогії, яка виявляється лише в акті метафоричного семіозису» [3, с. 209].

2. Робота – Тяжкий вантаж (завалювати, звалювати, зрушувати, придавлювати, скидати, спихати та ін.; *dump, plow, plod through, etc.*).

Завалювати – 1) накладаючи що-небудь у великій кількості, заповнювати якусь ділянку, територію, приміщення і т. ін.; 2) примушувати багато працювати або давати багато завдань, доручень.

Пильно стежив [батько] за Артемовою наукою... Сам і послав у школу, і дома роботою не завалював (СУМ-20).

Plow – 1) proceed laboriously, plod; 2) work really hard.

*...I not only was denied the opportunity to read manuscripts even of passing merit, but was forced to **plow** my way daily through fiction and nonfiction of the humblest possible quality* (BYU-BNC).

Спостерігаємо, що в основі метафоризації лежить інтеграція донорської та реципієнтної зони на підставі комплексу асоціацій «складний до виконання – важкий». Дослідження доводять, що носії української мови сприймають роботу апіорі як щось нелегке, а тому неприємне, тоді як носії англійської мови – як звиклу даність, яку треба відбутися.

3. Сили, здібності, час – Гроші (вкладати, розмінювати, розтратувати, сипати та ін.; *dissipate, squander, treasure, waste, etc.*).

Розмінювати – 1) обмінювати великі грошові знаки на відповідну кількість дрібніших одиниць; 2) витратити (сили, енергію, талант та інші цінні якості) на що-небудь дрібне, малозначне або не варте уваги.

Люди, які ...розмінюють свої почуття направо й наліво, по-моєму, зрештою, мусять відчувати себе злидарями (СУМ-11).

Squander – 1) scatter or disperse in various directions or over a wide area; 2) spend recklessly or lavishly; use in a wasteful manner.

...a thoughtless squandering of his natural gifts (BNC).

Механізм метафоризації полягає в уподібненні нематеріальних сутностей грошовим засобам, які є стереотипним уособленням максимального вияву матеріальності. Звертає на себе увагу той факт, що у свідомості носіїв обох мовних спільнот марне витрачання часу, таланту, сили та ін. лежить на векторі з негативною оцінністю.

4. Соціальні відносини – фізичні властивості речовини (*заморожувати, застигати, кипіти, осідати* та ін.; *cultivate, evaporate, freeze out, harden, unfreeze, etc.*).

Метафори з'являються як результат застосування знаків донорських зон на позначення структур знаць реципієнтних зон із метою надання емоційності повсякденним процесам.

Заморозити – 1) сильно охолоджуючи, доводити до замерзання; 2) затримувати, призупиняти хід чого-небудь; тримати що-небудь невикористаним, лишати без застосування.

Деякі країни оголосили про своє рішення призупинити чи заморозити будівництво нових атомних реакторів (СУМ-20).

Cultivate – 1) prepare and use soil for crops; 2) foster (another person's friendship, good opinion, etc.).

He was more solicitous to cultivate her mamma's good opinion, than hers (BYU-BNC).

5. Соціальні відносини – Продукти харчування (*жертви, заварити, їсти, маринувати, нашітовувати, пекти* та ін.; *boil, feed off, parboil, taste, etc.*).

Механізм метафоризації передбачає асоціативне поєднання структур знаць про соціальні процеси зі структурами знаць про діяльність, спрямовану на приготування їжі. Спостереження доводять, що дієслова СДВ в англійській мові засвідчують значно менший вияв оцінності, ніж дієслова СДВ в українській мові.

Заварювати – 1) заливати що-небудь окропом для утворення настою; 2) затівати що-небудь (перев. заплутану справу).

Адже й цілу справу з реформою кас повітових на те тільки заварив [маршалок], щоб грішми з хлопської каси викупити у Вагмана свої веклі (СУМ-20).

Boil – 1) undergo the action of boiling, especially in being cooked; 2) get mad; 3) react on certain situation.

Our temperaments differ in capacity of heat, or we boil at different degrees (BYU-BNC).

6. Соціальні відносини – Війна (*атакувати, боротися, бунтувати, відбивати, відвойовувати, відступати, завойовувати, здобувати, змагатися, перемагати, повставати* та ін.; *attack, beat out, grapple, hit, shatter, torment, win, etc.*).

Мабуть, найбільш досліджена у когнітивній семантиці воєнна метафора демонструє знання про соціальне протиборство учасників суспільних процесів або ж їхнє ставлення до подій у соціальному житті.

Добивати – 1) остаточно руйнувати, знищувати що-небудь; 2) остаточно розбивати, перемагати (ворога); 3) доробляти що-небудь.

І пішов добивати Женю аргументами (ЕКУМ).

У мене, правда, башка тріщить, і взагалі – статтю треба добивати... (СУМ-20).

Grapple – 1) fight or struggle with someone, holding them tightly; 2) try hard to deal with or understand something difficult.

The Government has to grapple with the problem of unemployment (BNC).

Стереотипізація ознак війни (та супровідних явищ) і закріплення їх за певними соціальними процесами здійснюється обома мовними спільнотами. Проте факт більшої кількості дієслів СДВ цієї групи в українській мові (21 одиниця за 11 одиниць в англійській мові) може свідчити, що українці більш схильні сприймати соціальну сферу як поле бою, де кожен мусить боротися, щоб «вижити» (досягти успіху).

Проаналізований матеріал дозволив виявити також орієнтаційну, за визначенням Дж. Лакоффа та М. Джонсона, метафору:

1. Досягнення мети (позитивна оцінність) – Рух угору (*видиратися, вилазити, зводитися, підносити, п'ястися, рости* та ін.; *clamber, climb up, grow up, mount up, run up, etc.*).

Піднімати – 1) брати, підбирати з землі, підлоги, знизу і т. ін. 2) створюючи сприятливі умови або поліпшуючи їх, допомагати розвиткові, розквітові чого-небудь.

У мене одна думка: як би нам нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко у пісні (СУМ-11).

Climb – 1) rise with gradual or continuous motion; 2) rise in dignity, rank, or state by continued effort; ascend in the intellectual, moral, or social scale.

The Japanese... have climbed into the first rank of World Powers (BNC).

2. Поразка (негативна оцінність) – Рух униз (валити, оступатися, падати, провалювати, скидати та ін.; *break down, fall, languish, run down, wreck*, etc.).

Завалюватися – 1) падати, валитися, руйнуючись; 2) зазнавати невдачі, провалу в чому-небудь.

Завалювався, скажімо, на екзаменах .. якийсь синок.. і його терміново везли в область, де був недобір студентів (СУМ-20).

Fall – 1) descend from a height or to a lower level; 2) be destroyed or overthrown (of a fortification, empire, government, etc.).

...Lord North's government has fallen (BNC).

Щодо образного надання векторові «вгору» позитивної, а «вниз» – негативної оцінності О. Селіванова зауважує, що такий підхід базований «по-перше, на архетипних уявленнях про землю як буденне і небо як недосяжне, невідоме, до чого завжди прагнула людина; по-друге, на пов'язаній із цим релігійній свідомості та первісній картині світу; по-третє, на знаннях законів тяжіння та анатомічної будови людини» [3, с. 208].

Таким чином, вивчення когнітивних механізмів метафоричних перенесень у зіставному аспекті сприяє з'ясуванню етнічних особливостей ментальних феноменів, представлених у мові і відомих як національно-мовна картина світу чи етнічні знання.

Перелік умовних скорочень назв використаних джерел

ЕКУМ – Електронний корпус української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx>

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>

BNC – British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

BYU-BNC – British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/bnc/>

SOED – Shorter Oxford English Dictionary 6th edition [Електронний ресурс]. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1 електрон, опт. диск (CD-ROM): кольор.; 13,5 см. – Систем. вимоги: 512MB of RAM; Microsoft Windows Vista, Windows XP, Windows Server 2003, or Windows 2000.

Список використаної літератури

1. Плотникова А. М. Когнитивные стратегии семантической деривации глаголов (на материале глаголов социальных действий и отношений) / А. М. Плотникова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 2. – С. 81–86.

2. Плотникова А. М. Метафорическое моделирование семантической деривации глаголов социальных действий и отношений / А. М. Плотникова // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 49. – Серия 2. Гуманитарные науки. – Вып. 13. – С. 212–222.

3. Селіванова О. О. Когнітивні механізми метафоризації / О. О. Селіванова // Слов'янський збірник. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – С. 203–211.

4. Corpus-Based Approach to Metaphor and Metonymy : [ed. by A. Stefanowitsch and S.Th. Gries]. – Berlin – N.-Y. : Mouton de Gruyter, 2006. – 320 p.

5. Deignan A. Metaphor and Corpus Linguistics / A. Deignan. – Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins, 2005. – 236 p.

6. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – № 22 (2). – P. 133–87.

7. Fauconnier G. The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – N.-Y. : Basic Books, 2002. – 444 p.

8. Gibbs R. Cognitive Effort and Effects in Metaphor Interpretation: Relevance Theory and Psycholinguistics / R. Gibbs, M. Tendahl // Mind and Language. – 2006. – № 21:3. – P. 379–403.

9. Grady J. E. THEORIES ARE BUILDINGS Revisited / J. E. Grady // Cognitive Linguistics. – 1997. – № 8. – P. 267–290.

10. Glucksberg S. Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms / S. Glucksberg. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 144 p.
11. Kuvceses Z. Metaphor In Culture / Z. Kuvceses. – Cambridge – N.-Y. : Cambridge University Press, 2006. – 336 p.
12. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought: [ed. by A. Ortony]. – Cambridge – N.-Y. : Cambridge University Press, 1994. – P. 202–251.
13. Lakoff G. The Neural Theory of Metaphor / G. Lakoff // Cambridge Handbook of Metaphor and Thought: [ed. by R. W., Jr. Gibbs]. – Cambridge – N.-Y. : Cambridge University Press, 2008. – P. 17–38.
14. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 192 p.
15. Ritchie D. Categories and Similarities: A Note on Circularity / D. Ritchie // Metaphor and Symbol. – 2003. – № 8. – P. 49–53.
16. Ritchie D. Relevance and Simulation in Metaphor / D. Ritchie // Metaphor and Symbol. – 2009. – № 24. – P. 249–262.
17. Sperber D. Relevance: Communication and Cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford : Blackwell, 1986. – 338 p.
18. Steen G. J. The Contemporary Theory of Metaphor – Now New and Improved! / G. J. Steen // Review of Cognitive Linguistics. – 2011. – № 9 (1). – P. 26–64.
19. Tendahl M. A Hybrid Theory of Metaphor. Relevance Theory and Cognitive Linguistics / M. A. Tendahl. – Hampshire – N.-Y. : Palgrave Macmillan, 2009. – 284 p.
20. Wilson D. Metaphor, Relevance and the «Emergent Property» Issue / D. Wilson, R. Carston // Mind and Language. – 2006. – № 21 (3). – P. 404–433.

Nazarchuk R. Z., Tsybulska N. S. Specyfika etniczna przeniesień metaforycznych (na podstawie czasowników działań i stosunków socjalnych w języku ukraińskim oraz angielskim).

Streszczenie

W artykule zostały przeanalizowane modele metafor konceptualnych, w ramach których wynikają nowe znaczenia czasowników działań i stosunków socjalnych w języku ukraińskim oraz angielskim. Określone zostały etniczne cechy szczególne przeniesień metaforycznych.

Słowa kluczowe: metafora, model metaforyczny, domena źródłowa, domena docelowa, czasowniki działań i stosunków socjalnych.

Nazarchuk R. Z., Tsybulska N. S. Ethnic Specificity of Metaphorical Transfer (Based on Social Relations Verbs in Ukrainian and English).

Summary

The article focuses on cognitive approach to metaphor interpretation. The object of the study is polysemantic verbs in English and Ukrainian having metaphorical meanings in their semantic paradigms connected to the sphere of social relations. The subject of the study is metaphorical models of semantic derivation of social relations verbs in English and Ukrainian as a means of world conceptualization. The aim of the research is to discuss the revealed metaphorical models as surface reflections of conceptual mappings between different cognitive domains in both languages. The 180 Ukrainian and 150 English social relations verbs under analysis form certain conceptual metaphorical models in English and Ukrainian, e.g., Human – Animal; Work – Heavy load; Strengths, skills, talent – Money; Social relations – War; Social activity – Food, etc. Peculiarities of metaphorical transfer reveals the ethnic knowledge i.e. the way Ukrainian and English native speakers conceptualize the world (e.g., Ukrainians are more money and wealth oriented, English people differentiate money more as a common necessity and not as a desire; the English are easier with work taking it as a task that has to be done, although done properly; Ukrainians are more suspicious and take life as a battle where one may face cheating, lying and many other problems, etc.). Further research might have worthwhile implications for cognitive semantics, cultural studies, sociolinguistics.

Key words: *metaphor, metaphorical model, donor domain, recipient domain, social relations verbs.*